letnik 14, št. 1/03

Manca PLAZ AR MLAKAR

Uporaba metode večplastne priložnosti/ nevarnosti (VPN) pri določitvi sinergetskih razvojnih potencialov mest

Razvojne potenciale mest raziskujejo številne metodologije. Prispevek se ukvarja s presežkom, kako določiti tiste razvojne potenciale med množico navidezno enakovrednih, ki v kompleksnem prostoru mestu za najbolj racionalen vložek ponujajo največje sinergetske razvojne učinke. Avtorica predlaga metodološki model, večplastno analizo priložnosti in nevarnosti (VPN), ter ga preskusi na primeru. Rezultat potrjuje, da je možno razmeroma preprosto pripraviti izhodišča za celovito sinergetsko razvojno vizijo in strategijo mesta.

Development potentials of cities are researched by numerous methodologies. The article deals with surplus, i.e. how to determine development potentials amongst the myriad of apparently equal ones, which can offer cities the best synergetic development effects in relation to invested efforts. The author proposes a methodological model, multi-layered analysis of opportunities and threats (MOT), which was tested on a pilot study The results confirm that the possibility of preparing starting points for a city's comprehensive development vision and strategy is relatively simple.

Mesto
Omrežja
Prostorski sistemi
Razvojni potencial
Sinergija

City
Development potential Network
Spatial system
Synergy

1. Uvod

1.1 Konkurenčnost in komplementarnost mest

V obdobju pospešene globalizacije je konkurenčnost med mesti vse večja. Zavzemajo se za »gibljiv« razvojni kapital in za nekatere specializirane funkcije, ki postajajo vse bolj neodvisne od položaja mesta v hierarhiji naselij. V hierarhično urejenem omrežju naselij so bile funkcije bolj ali manj razdeljene vnaprej. Danes se prostorske hierarhije rahljajo in namesto njih se oblikujejo prostorska omrežja (Hočevar 95; Gantar 95; Mlinar 95; Mlinar 96). Posamezne funkcije in kapitalski vložki, ki zagotavljajo kontinuiteto razvoja mesta in njegovo vitalnost, niso več samoumevni. Med »kriterije privlačnosti za vlagatelje« spada širok spekter dejavnikov od urejene infrastrukture, pestrosti okolja, bogate in zavarovane naravne in kulturne dediščine, V spremljajoče kulturne ponudbe, dodatnih specializiranih funkcij do dobre prometne povezanosti.

Mesta lahko novi položaj veliko bolje izkoristijo, če razvijajo celovite razvojne strategije. V konkurenčni tekmi je vsaka prednost dobrodošla. Racionalni pristop k razvoju, usklajenost, izkoristek istega razvojnega potenciala na različnih ravneh pa so dejstva, ki lahko vsako mesto potegnejo pred njegove neposredne tekmece. Ključna postaja oblikovanost »mestnosti«, individualnosti posameznega mesta, ki zajema tako otipljive kot neotipljive dejavnike, kot sta število in kakovost dogodkov, lastnih vsakemu mestu. Govorimo o trajnostnem razvoju mest (Šašek Divjak 97; Carigrajska deklaracija 96; Deklaracija 96; Keating 95). Za številna mesta je novi položaj izjemna priložnost, druga pa so prikrajšana zaradi manj razvitih potencialov in manjše prodornosti.

Razvojne potenciale mest W raziskujejo številne metodologije in pristopi. Priredili smo analizo SWOT G***Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats***) in jo razvili v večplastno metodo priložnosti in nevarnosti - metodo VPN. Presežek, ki ga raziskujemo in ki ga ponuja nova metoda, je kako definirati tiste razvojne potenciale med množico bolj ali manj navidezno enakovrednih, ki v kompleksnem prostoru ponujajo mestu za najbolj racionalen vložek naj večje - možne razvojne sinergetske učinke. Prepričani smo, da bo v prihodnje ravno to vprašanje ločilo zelo uspešna mesta od samo uspešnih.

1.2 Mesto v polju med lokalnim in globalnim

Na razvoj vsakega mesta in naselja danes vpliva veliko več dejavnikov kot še pred petsto ali petdesetimi leti. Pred stoletji so bili pretežno lokalnega značaja. Regionalni ali

letnik 12, št. 1/01

celo globalni vplivi so bili redkejši, čeprav so tudi njihovi učinki občutni. Po drugi strani pa je imela tudi vsaka naselbina omejen vpliv na okolico. Vplivno območje posameznih mest in naselij je bilo preprosto določiti. Hierarhija naselij je bila precej preprosta in jasno čitljiva (Vrišer, 1978).

Danes je položaj bistveno drugačen. Proces globalizacija - indivi- duacija (Gajšek, 1995; Mlinar, 1996) je občuten tudi pri razvoju naselij. Tudi danes nanj vplivajo povsem lokalni dejavniki, seveda večinoma iz širšega prostora kot pred 500 leti. Ocenimo lahko vpliv nekaterih splošnih globalnih dejavnikov, zlasti ideoloških in splošno-razvojnih. Toda v vmesnem prostoru - med lokalnim in globalnim - je kompleksno vplivno območje, ki ga je treba podrobneje strukturirati, da bi ga razumeli in izkoristili razvojne potenciale, ki jih ponuja posameznemu naselju.

1.3 Mesto je del različnih prostorskih sistemov

Vsako naselje, naj bo še tako majhno, s svojo okolico sestavlja nedeljivo celoto. Je del omrežja naselij, ki se med seboj povezujejo z infrastrukturnimi sistemi, in je neločljivo povezano s svojim širšim in ožjim zaledjem. Naselja v omrežju so soodvisna na različne načine, povezana v različna omrežja in funkcijske regije. Tudi ta omrežja in funkcijske regije medsebojno različno učinkujejo. Mesta se povezujejo v nove kompleksne prostorsko-organizacijske oblike - v somestja, omrežja. Poenostavljeno lahko rečemo, da mesta oblikujejo različne prostorske sisteme.

Prostorski sistemi se vse bolj globalizirajo. Na njihov razvoj in delovanje bolj kot notranji dejavniki vplivajo zunanje priložnosti in nevarnosti. Dinamičen globalni urbani sistem je sestavljen iz bolj ali manj kompleksnih omrežij.

Povezave in medsebojni vplivi regij in mest so vse močnejši in odvisni od številnih dejavnikov, ki vplivajo na oblikovanje novih prostorskih razmerij in odnosov, med katerimi sta poglavitna gospodarski razvoj ter razvoj prevoznih in komunikacijskih tehnologij in povezav (Gantar, 1995). Gre za proces povratne zanke, saj imajo omrežja glavno vlogo v procesu globalizacije, ki sproža vedno nove omrežne povezave.

1.4 Lastnosti prostorskih sistemov

Vedenje prostorskih sistemov smo pojasnili z načeli sinergetike in samoorganizacije. Lastnosti omrežnosti, dinamičnosti, nelinearnosti in večplastnosti prostorskih sistemov nam pomagajo razumeti dogajanja v realnosti in določiti možnosti vplivanja na prostorske procese (Plazar Mlakar, 2000; Plazar Mlakar, 2001). Prostorski sistemi (omrežja, regije) so kompleksni, nelinearni dinamični sistemi z lastnostmi, ki jih lahko pojasnimo s teorijo kaosa in načeli samoorganizacije. Imajo značilne lastnosti: neponovljivost, omejeno nenapovedljivost, občutljivost za začetne (robne) okoliščine, globalno stabilnost, lokalno nestabilnost. Globalne značilnosti se ohranjajo kljub stalnim motnjam. Spremembe v okolici kompleksnega sistema povzročijo lokalno nestabilnost znotraj sistema, kar sproži preobrazbo v novo notranje stanje - samoorganizacijo (Gleick, 1991)- Sinergetika preučuje procese samoorganizacije in sodelovanja v kompleksnih sistemih, kakršen je tudi prostorski (Haken, 1981; Haken, 1983). Kompleksnost sistemov, kjer dokončnih parametrov reda ni mogoče določiti, opisujemo na dva načina. Opis »od zgoraj navzdol« začenja z razčlenjevanjem pri vrhu celotnega sistema, nadaljuje z delovanjem hierarhično urejenih podsistemov in vsakega razstavi v posamezne člene. Opis »od spodaj navzgor« začenja z mikročleni sistema in opisuje njihovo medsebojno delovanje, ki je večino ma zelo preprosto in ima samo lokalne posledice. Lastnosti celotnega sistema se razvijejo iz lokalnih učinkov v poteku evolucije sistema, s samoorganizacijo in lokalnim notranjim učinkovanjem med člani. Sistem kot celota tako razvije nove lastnosti, ki jih lokalni člani nimajo. Pri takšni samoorganizaciji se pojavijo nepredvidljivosti in z njo novosti (Gleick, 1991; Haken, 1983). Opis »od spodaj navzgor« se je uspešno obnesel v pojasnjevanju kompleksnega vedenja določenih sistemov. Primeren je za pojasnitev samoorganizacije prostorskih struktur.

Ena od ključnih lastnosti prostorskih sistemov je njihova večplastnost. Ta upošteva, da se lastnosti, razmerja, meje in odnosi v določenem (tridimenzionalnem) prostorskem sistemu danes hitro spreminjajo, zato je treba vpeljati še četrto, časovno dimenzijo. In drugič, v istem, konkretnem štiridimenzionalnem prostoru/času obstaja več prostorskih sistemov, ki se med sabo prepletajo ali vsaj pokrivajo.

2. Hipoteza

Predlagamo metodološki model - MODEL VPN (večplastno metodo priložnosti/nevarnosti) kot metodo za določitev tistih razvojnih potencialov določenega mesta, s katerimi lahko dosežemo sinergetske razvojne učinke mesta v različnih prostorskih sistemih: v različnih regijah in različnih omrežjih mest.

3. Metodologija

Predlagamo VPN model, ki ga lahko uporabimo za določitev ključnih strateških sinergetskih potencialov mesta. Sestavlja ga sedem korakov.

1. Določitev ključnih prostorskih sistemov (funkcijskih regij, omrežij naselij, infrastrukturnih sistemov, sistema krajine), v katere je vključeno obravnavano

mesto. Mesto je sestavni člen različnih prostorskih sistemov, ki jih moramo definirati.
2. Izdelava analize priložnosti in nevarnosti t²l za vsakega od prostorskih sistemov, ki smo jih določili.
3. Izbor priložnosti, ki se pojavljajo v večini prostorskih sistemov, in tistih, ki nevtralizirajo nevarnosti. Izberemo nevarnosti, ki se pojavljajo v večini prostorskih sistemov, in tiste, ki lahko nevtralizirajo priložnosti.
4. Tabeliranje priložnosti in nevarnosti ter definiranje, v katerih prostorskih sistemih in na katerih ravneh imajo občutne učinke.
5. Definiranje ključne sinergetske priložnosti mesta in povezovanje v sinergetske razvojne strategije.
6. Določitanje razvojne vizije.
7. Izvajanje monitoringa.

Opisana metoda VPN upošteva opisane lastnosti prostorskih sistemov; vključuje načela dinamičnosti, nelinearnosti, večplastnosti, samoorganizacije, sinergetske učinke. Metoda raziskuje razvojne potenciale »od spodaj navzgor« in spodbuja. Analiza SWOT je primerna osnova modela, saj se ukvarja z robnimi pogoji, ki delujejo na lokalne člene sistema. Metoda VPN upošteva in vključuje kompleksnost prostorskih sistemov, v katerih je mesto. Z razmeroma preprosto metodo lahko v pripravo razvojne strategije mesta vključimo kompleksne dejavnike različnih omrežij in različnih problemskih regij, v katerih mesto je, ter jih primerjamo in usklajujemo.

4. Preskus metode VPN pri določitvi sinergetskih razvojnih potencialov mesta Koper

A) Določimo ključne prostorske sisteme, v katere je vključeno (ki jih sestavlja) obravnavano mesto
- slovensko obalno območje;
- južno-primorska statistična regija;
- funkcijska regija in urbano omrežje obmejnega območja ITA-SLO-HRV;
- urbano omrežje/sistem Slovenije;
- funkcijska regija in urbano omrežje severnega Jadrana (Severni Jadran, območje Alpe-Jadran);
- stičišče evropskih makroregij (makroregija območje Alp, območje centralnega, jadranskega, podonavskega in jugovzhodnega evropskega prostora);
- kretski multimodalni prometni koridor št. 5;
- urbano omrežje Evrope.

B) Analiziramo priložnosti in nevarnosti vsakega od izbranih prostorskih sistemov

C) Izberemo priložnosti in nevarnosti
Izbrali smo priložnosti, ki se pojavljajo v večini prostorskih sistemov, in tiste, ki nevtralizirajo nevarnosti. Izbrali smo nevarnosti, ki se pojavljajo v večini prostorskih sistemov, in tiste, ki nevtralizirajo priložnosti. To so:
1. evropsko urbano omrežje,
2. kretski multimodalni prometni koridor št. 5,
3. stičišče evropskih makroregij,
4. severni Jadran,
5. obmejno območje SLO-ITA-HRV
6. Slovenija,
7. južnoprimorska regija in slovensko obalno območje.

D) Tabeliramo priložnosti in nevarnosti ter definiramo, v katerih prostorskih sistemih in na katerih ravneh imajo občutne učinke. Pogledali smo, v katerih prostorskih sistemih bi obravnavano mesto pridobilo oziroma izgubilo, če bi dane priložnosti in nevarnosti razvijalo (glej preglednico 1)

E) Opredelimo ključne sinergetske priložnosti mesta (vstopno mesto v EU; mesto kot člen v omrežjih obalnega somestja, slovenskega somestja, omrežja Severnega Jadrana; mesto kulture; propulzivno gospodarsko središče; prometno središče).

F) Začrtamo razvojno vizijo v urbanih omrežjih in prostorih različnih ravni:
- omrežje naselij obalnega območja in južnoprimorske regije (mestno središče, upravno, kulturno, izobraževalno, univerzitetno, zdravstveno središče, žarišče gospodarskega razvoj a, intermodalno prometno vozlišče, vstopno mesto, akter oblikovanja somestja, akter izmenjave in dopolnjevanja funkcij med obalnimi mesti);
- urbano omrežje obmejnega območja ITA-SLO-HRV (vstopno mesto, intermodalno prometno vozlišče, gospodarsko središče, kulturno, univerzitetno, zdravstveno, turistično, mestno središče, akter izmenjave in sodelovanja med mesti);
- urbano omrežje/sistem Slovenije (vstopno mesto, intermodalno prometno vozlišče, gospodarsko središče, mestno središče, kulturno, univerzitetno, zdravstveno, turistično središče, akter izmenjave in sodelovanja med mesti);
- urbano omrežje severnega Jadrana (vstopno mesto, intermodalno prometno vozlišče, kulturno, univerzitetno, turistično, gospodarsko, mestno središče - izmenjava in dopolnjevanje funkcij med mesti);
- stičišče evropskih makroregij (univerzitetno središče, intermodalno prometno vozlišče);
- kretski multimodalni prometni koridor št. 5 (vstopno in pristaniško mesto, intermodalno prometno vozlišče);
- urbano omrežje Evrope (intermodalno prometno vozlišče).

Preglednica 1: Priložnosti in nevarnosti v mestu Koper

	1	2	3	4	5	6	7
Priložnosti							
vključitev v globalno ekonomsko tekmo			x	x	x	x	x
oblikovanje omrežja naselij ob mejah ITA- SLO - HRV				x	x	x	x
razvoj omrežja severnojadranskih mest			x	x	x	x	x
razvoj omrežja severnojadranskih pristanišč	x	x	x	x	x	x	x
oblikovanje omrežja z bližjimi mesti / obalnega somestja				x	x	x	x
prekmejno sodelovanje mest				x	x	x	x
oblikovanje slovenskega somestja			x	x	x	x	x
»gateway« **- vstopno mesto: kulturno, izobraževalno, univerzitetno središče**	x	x	x	x	x	x	x
razvoj TEN (transevropskih omrežij)	x	x	x	x	x	x	x
razvoj PLT (prometno logističnega terminala) kot ogrodja omrežja mednarodne ekonomske cone	x	x	x	x	x	x	x
nadaljnji razvoj pristanišča in spremljajočih dejavnosti		x	x	x	x	x	x
ustanovitev univerze na Obali; povezovanje z gosp. in kulturo		x	x	x	x	x	x
širitev dejavnosti raziskav in razvoja			x	x	x	x	x
boljše usklajevanje prostorskih in prometnih politik		x		x	x	x	x
priprava prekmejnih projektov za pobude in programe EU		x	x	x	x	x	x
priprava skupnih strategij varovanja in razvoja n. in k. dediščine				x	x	x	x
oblikovanje novih trgovskih, proizvodnih in poslovnih omrežij		x	x	x	x	x	x
krepitev vloge Kopra kot regionalnega središča		x			x	x	x
razvoj Kopra kot mesta kulture				x	x	x	x
ohranjanje pestrosti naravnega in urbanega okolja in prostora				x	x	x	x
rehabilitacija, renaturacija ali reurbanizacija degradiranega					x	x	x
Nevarnosti							
enostranski gospodarski razvoj mesta				x	x	x	x
nadaljnja degradacija prostora in okolja					x	x	x
nezadostni izkoristek potenciala TENa		x	x	x	x	x	x
nezadostni izkoristek potenciala PLT Koper		x	x	x	x	x	x
nezadostni izkoristek potenciala »*gateway«* **mesta**		x	x	x	x	x	x
povečanje vpliva prekmejnih mest, gravitacijski vlek funkcij				x	x	x	x
negativen vpliv TENa na okolje					x	x	x
izolacija Kopra v določenih urbanih omrežjih		x	x	x	x	x	x
velike, pogosto nasprotujoče si potrebe po prostoru na obali					x	x	x
razvoj množičnega turizma					x	x	x
negativni vplivi prometa na okolje					x	x	x
tendence k centralizaciji				x	x	x	x
periferni položaj po vstopu v EU		x		x	x	x	x
trend poselitvenih vzorcev: zgoščanje ob obali					x	x	x
razvrednotenje kulturne krajine						x	x
nekritično, pretirano varovanje dediščine					x	x	x
degradacija morja				x	x	x	x
krepitev tranzitnega značaja območja						x	x
pomanjkanje in neprimerna raba pitne vode						x	x

5. Rezultati in razprava

Postavili smo hipotezo, da s predlaganim metodološkim modelom, VPN, sestavljenim iz sedmih korakov, določimo tiste razvojne potenciale mesta, s katerimi lahko mesto doseže sinergetske razvojne učinke v različnih prostorskih sistemih.

Predlagani model VPN smo preskusili pri definiciji strateških razvojnih potencialov in razvojne vizije mesta Koper. Ugotovili smo, da lahko z njim uspešno določimo tiste razvojne potenciale posameznega mesta, s katerimi lahko dosežemo sinergetske razvojne učinke mesta v več omrežjih in funkcijskih regijah. S tem je postavljena hipoteza potrjena.

Predlagan metodološki model je dokaj preprost in zato uporaben. Omogoča razširitev in dopolnitev raziskav in izdelanih analiz SWOT. Slabost modela VPN je v njegovi subjektivnosti, seštevanju in kombiniranju napak. Če napačno presodimo, katera so ključna omrežja, pripravimo napačne analize priložnosti in nevarnosti. Tudi če pravilno izberemo ključne prostorske sisteme, ki jih sestavlja mesto, lahko narobe presodimo, katere so ključne priložnosti in nevarnosti. Zato priporočamo, da prvi dve točki izvedemo v delovnih skupinah. Presoja je tako bolj objektivna in možnost napak manjša. Priporočamo, da tudi preostale korake modela preveri delovna skupina, saj bo zagotovljena večja objektivnost rezultata. S tem lahko pomanjkljivost metodološkega modela presoje sinergetske- ga izkoristka razvojnega potenciala mest uspešno presežemo.
V prihodnje bi želeli model VPN prilagoditi in ga preskusiti tudi pri določitvi sinergetskih razvojnih potencialov drugih prostorskih sistemov.

Mag. Manca Plazar Mlakar, univ. dipl. inž. arh., Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper E-pošta: manca.plazar@zrs-kp.si

Opombi

HI Primeri metodologij in pristopov: analiza SWOT, brainstorming, prostorske delavnice, analiza primerjalnih prednosti I²I Izpustili smo analizi prednosti in slabosti, saj vsebujeta bolj statično dimenzijo, ki je zajeta (posredno in neposredno) v analizi priložnosti in nevarnosti (»ni priložnosti brez prednosti, ni nevarnosti brez slabosti«), ki vsebujeta bolj dinamično komponento.

Viri in literatura

Carigrajska deklaracija (1996): Sprejeta na II. konferenci Združenih narodov o človekovih naseljih - Habitat II v Carigradu leta 1996. Izdal Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.

Deklaracija svetovnega zbora mest in lokalnih uprav (1996): Sprejeta na Svetovnem zboru mest in lokalnih uprav v Carigradu leta 1996. Izdal Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.

Gajšek, M. (1995): Regionalizacija in pomestnenje Slovenije. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana.

Gantar, P. (1995): Mesta v omrežjih nadnacionalnih povezav. Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Urednik Zdravko Mlinar, Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.

Gleick, J. (1991): Kaos. Rojstvo nove znanosti. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

Haken, H. (1981): Chaos and order in nature: proceedings. Springer, Berlin.

Haken, H. (1983): Advanced synergetic: instability hierarchies of self-organising systems and devices. Springer series in synergetic: 20. Springer, Berlin.

Hočevar, M. (1995): Od hierarhij k omrežjem nadnacionalnih medurbanih povezav. Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Urednik Zdravko Mlinar, Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.

Keating, M. (1995): Agenda za spremembo s srečanja na vrhu, Agenda 21 in drugi sporazumi iz Ria de Janeira v razumljivem jeziku. Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj, Ljubljana.

Mlinar, Z. (1995): Razširjanje povezovanja in sploščanje hierarhije: razsežnosti dehierarhizacije v evropskem prostoru. Zbornik Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru, Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV.

Mlinar, Z. (1996): Obmejne regije in Evropa. Teorija in praksa, vol. 33, št. 6 (1996), Ljubljana, 971-988.

Plazar Mlakar, M. (2000): Trajnostni prostorski razvoj obalne regije. Magistrska naloga, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana. Plazar Mlakar, M. (2001): Nekaj misli o regiji. Urbani izziv, 11/2/91-94, Urbanistični inštitut RS, Ljubljana.

Šašek-Divjak, M. (1997): Trajnostno uravnotežen razvoj mest. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo, Ljubljana.

Vrišer, I. (1978): Regionalno planiranje. Mladinska knjiga, Ljubljana.